

MUSUL ZENGİ ATABEGİ II. SEYFEDDİN GÂZİ'NİN (565-576/1170-1180), ATHENA BETİMLİ SİKKELERİ*

*Ramazan UYKUR***

ÖZET

Bu makalede Musul Zengi atabegi II. Seyfeddin Gâzi'nin (565-576/1170-1180), Mardin Müzesi Envanterine kayıtlı, 575 (1179-80) yılında, el-Cezire ve Nesibin (Nusaybin)'de basılmış bir grup sikkesi ele alınmıştır. Bu grubun özellikle üzerinde durulma nedeni sikkenin ön yüzünde yer alan Athena büstü örneklerinin, daha önce M.Ö. 3. yüzyılda basılan Antik Side kenti tetradrahmilerinde görülmesidir. Sikkenin arka yüz yazıtında ise melike ait unvan ve şecere bağlantıları ile dönemin halifesinin isminin geçiyor olması siyasal bağlantılara da işaret etmektedir.

Zengiler, 12. ve 13. yüzyıllarda Halep ve Musul merkez olmak üzere el-Cezire Doğu Anadolu ve Suriye'de hüküm sürmüş olan bir atabegliklerdir. İlk hükümdarı İmadeddin Zengi'dir. 1169-70 yılına gelindiğinde ise Musul Zengi atabegi Mevdûd; öldükten sonra yerine oğlu II. Seyfeddin Gâzi geçmiştir. Böylece II. Seyfeddin Gâzi'nin Musul atabegliği dönemi başlamıştır.

Seyfeddin Gâzi'nin sikkesinde yer bulan betim, -Athena- adalet, doğruluk ve bilgelik için savaşan bir tanrıçadır. Tasvirlerde genellikle başında miğfer, sol elinde ise ortasında Medusa başı bulunan bir kalkan tutar. Side Antik kentinde M.Ö. 3. yüzyıl sonunda basılan sikkelerin ön yüzündeki Athena, betimi ile Seyfeddin Gâzi'nin sikkesinin ön yüz Athena büstleri benzerdir. Seyfeddin Gâzi Musul'da ikamet ediyor olmasına rağmen Athena tipli sikkelerini el-Cezire ve Nesibin'de bastırmıştır. Bu şehirlerin Artuklu egemenliğinde bulunan Hisn-ı Keyfa ve Mardin şehirlerine yakınlığı düşünüldüğünde, bölgede Artukluların Antik benzeri sikkelerine bir alternatif oluşturma çabası düşünülebilir. Unutulmamalıdır ki kardeşlik hukuku yanında, bölgedeki Türkmen devletleri arasında siyasal ve ekonomik bir yarış bütün hızıyla devam etmektedir.

Seyfeddin Gâzi sikkelerini, ticari bir malzeme ve iletişim kaynaklarının kısıtlı olduğu Orta Çağ ortamında bir bilgi kaynağı ve propaganda aracı olarak kullanmıştır. Sikkesinde politik ve dinî propaganda yöntemlerine yer verdiği gibi, kendisini layık gördüğü unvanlarla kahraman ataları ile de özdeşleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zengi, Türkmen, Sikke, Athena, Side, Tetradrahmi, II. Seyfeddin Gâzi

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, El-mek: reuykur@gmail.com

THE COINS IN ATHENA TYPE BELONG TO SEYFEDDIN GÂZİ II, MOSUL ZENGID ATABEQ (565-576/1170-1180)

ABSTRACT

In this article, a group of coins that belongs to Seyfeddin Gâzi II (565-576/1170-1180), the atabeq of Mosul Zengid and that registered in Mardin Museum Inventory printed in the year of 575 (1179-80) in al-Jazeera and Nesibe (Nusaybin) has been discussed. The reason why it is focused on especially this group is the samples of Athena bust that is on the face of the coin have not been seen before in the tetradrachms of ancient town of Side printed in B.C. 3rd century. In the back inscriptions, being written of the pedigree links belonging to the melik (king) and the name of the caliph of the time indicate the political connections. The Zengids is an atabeq state ruled especially in Aleppo and Mosul including al-Jazeera, Eastern Anatolia and Syria in the 12th and 13th centuries. The first ruler was İmadedin Zengi. When it comes to the year 1169-70, after the death of Mawdud, atabeq of Mosul Zeng; his son, Seyfeddin II succeed to the throne. Thus, Seyfeddin II began to be the Atabeq of Mosul.

-Athena- that is seen on the coin of Seyfeddin Gâzi, is a goddess fighting for justice, truth and wisdom is a goddess. He is generally depicted as having a helmet on her left head, and holding a shield in the middle of which there is a Medusa head. In the ancient town of Side, the depiction of Athena on the face of the coins printed at the end of BC 3rd century, and the front side Athena bust of the coins belonging to Seyfeddin Gâzi are the same. Although Seyfeddin Gâzi was residing in Mosul, he printed his coins with Athena type in al-Jazeera and Nesibe. When the closeness of this town to Hisn-ı Keyfa and Mardin under the sovereignty of Artukid is considered, it can be thought as an effort to create an alternative to the ancient like coins belonging to Artukids. It should be noted that besides the brotherhood of law, political and economic race between the Turkomen governments in the region continues at a brisk pace.

Seyfeddin Gâzi used his coins in an atmosphere of the Middle Ages in which the trading materials and communications resources were limited as an information source and a propaganda tool. His coins also included in the political and religious propaganda methods, and he was identified with his hero ancestors with the titles deemed worthy for himself.

Key Words: Zengid, Turkoman, Coins, Athena, Side, Tetradrachm, Seyfeddin Gâzi II.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

MUSUL ZENGİ TÜRKMEN ATABEGLİĞİNİN TARİHÇESİ

Zengiler, 12. ve 13. yüzyıllarda Halep ve Musul merkez olmak üzere el-Cezire Doğu Anadolu ve Suriye'de hüküm sürmüş olan bir atabegliktir. İlk hükümdarı İmadeddin Zengi'dir. İmadeddin Zengi'nin babası ise Melikşah devrinin ünlü veziri Kasımüddeve Aksungurdur¹.

Selçuklu sultanı Melikşah'ın ölümünden sonra, Abbasi halifeleri iktidarlarını güçlendirmek için onun yerini alacak sultanlarla kıyasıya bir mücadeleye girdiler. Bu gerginleşme sonucunda Sultan Sancar'ın emriyle Bağdat'a girmek isteyen Sultan Mahmud, halifenin direnişi karşısında, Basra valisi olan Zengi'nin sağladığı yardımlar sayesinde şehre girebildi. Sultan, ödül olarak Zengi'yi Bağdat şahneliğine tayin etti (1126). Emir Çavlı'nın Musul valiliği için Bağdat'a giden bir elçi heyeti de, Çavlı yerine Zengi'nin Musul valiliğini istedi. Bunun üzerine Sultan Mahmud Zengi'yi Musul valiliğine ve oğlu Alp Arslan'ın atabegliği'ne tayin etti (1127). Böylelikle Musul atabegliğinin temelleri atılmış oldu². Zengi'nin Musul valisi olarak ilk icraâtı, babasının valiliği sırasında dünyaya geldiği Halep şehrini Mardin Artuklu emiri Timurtaş'tan almak oldu³.

Bu arada Musul'da bir takım karışıklılar ortaya çıkmıştı. Zengi, Urfa valisi Ali Küçük'e Musul'a giderek duruma el koymasını emretti. Musul'a varan Ali Küçük, vaziyete el koyduktan sonra Melik dahil olmak üzere, bu isyana karışan herkesi, ele geçirdi (1145). Bundan sonra Musul'a gelen Zengi, Ali Küçük'ü şehrin valiliğine getirdi⁴. Urfa fethinden sonra Haçlılar arasında korku, Müslümanlar nezdinde ise saygınlık kazanan Zengi, bütün Suriye'yi kendi idaresine almak üzere Dimaşk üzerine yürümek istedi. Ancak daha önce onun el-Cezire ve Suriye'deki toprakları arasında bir engel oluşturan ve Arap Ukayloğulları'nın elinde bulunun Caber Kalesi'ni ele geçirmesi gerekiyordu (1146). Bu amaçla kuşatma altına aldığı kale Zengi'nin bütün vaatlerine rağmen teslim olmadı. Bu ısrarını sürdüren Zengi kuşatmanın yoğunlaştığı sıralarda, Yarınkuş Zekevî isimli kendi hâdimi tarafından öldürüldü (1146)⁵. Öldüğünde Seyfeddin Gâzi, Nureddin Mahmud, Kutbeddin Mevdûd ve Nusretüddin Emiran (Mirmiran) adlı dört oğlu bulunuyordu. Oğullarından Nureddin Mahmud'un Halep ve Şam'a, Seyfeddin Gâzi'nin ise Musul ile el-Cezire'ye hakim olması kararlaştırıldı⁶.

Musul atabegi İmadeddin Zengi'nin ölümünü fırsat bilen II. Joscelin kısa bir süre için de olsa Urfa şehrini ele geçirdi. Bunu haber alan Seyfeddin Gâzi, Urfa'ya Ali Küçük idaresinde ordu

¹ Zengiler, Aynı'ye göre Türkler'in Yarganiyye boyuna İbn'ül Adime göre ise Sâbyû kabilesine mensuptur. Tarihi kaynaklarda ise bu iki boya ait bilgiye rastlanılmaz. T. Yürekli, "Atabeg İmadeddin Zengi'nin Şahsî Hayatı", Nüsha, Yıl: 9, S. 28, 2009/I, s. 113.

Aksungur, Melikşah tarafından Halep valiliğine tayin edilmiş (1086) ve bu görevi sekiz yıl süreyle yürütmüştü. Melikşah'ın ölümünden sonra, bir süre Suriye meliki olan kardeşi Tutuş'un hizmetine giren Aksungur, saltanat mücadelesinde Tutuş yerine Berkyaruk'u destekledi ve onun tarafına geçti. Bundan dolayı Tutuş ile savaşmak zorunda kalan Aksungur, bu savaşı kaybetti ve tutsak alınarak öldürüldü (1097). İbn al-Âdim, Buğyat At-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Hâltercümeleri), Yay. A. Sevim, TTK Basımevi, Ankara, 1976, s. 73-75; C. Alptekin, "Zengi", İslam Ansiklopedisi, C. 13, İstanbul 1978, s. 526.

² Alptekin, a.g.m., s. 527; G. Ö. Bezer, "Zengiler (1127-1233)", Türkler, H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, (ed) Yeni Türkiye Yayınları, C. 4., Ankara, 2002, s. 803; I. Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146), TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 85-86; M. Öztürk, Irak Selçuklu Atabegleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul, 2004, s. 92.

³ Zengi bu sebeple kumandanlarından Sungur el-Diraz ile Hasan Karakuş'u öncü olarak Halep'e gönderirken kendisi Mardin Artuklu emiri Timurtaş'ın müdahalesini önlemek düşüncesiyle Musul-Urfa güzergâhının kontrol noktalarından birisi olan Nusaybin'i ele geçirdi. Zengi, Nusaybin'den gelerek Halep'i teslim aldı ve buranın halkı tarafından son derece iyi karşılandı (1127). Alptekin, a.g.m., s. 527.

⁴ Bu arada Musul'da bir takım karışıklılar ortaya çıkmıştı. Zengi, Urfa valisi Ali Küçük'e Musul'a giderek duruma el koymasını emretti. Musul'a varan Ali Küçük, vaziyete el koyduktan sonra melik dahil olmak üzere, bu isyana karışan herkesi, ele geçirdi (1145). Bundan sonra Musul'a gelen Zengi, Ali Küçük'ü şehrin valiliğine tayin etti. Bezer, a.g.m., s. 807.

⁵ İbnü'l-Âdim, a.g.e., s. 167; Alptekin, a.g.m., s. 532.

⁶ İbnü'l-Âdim, a.g.e., s. 168; Bezer, a.g.m., s. 807.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

gönderdi. Fakat daha önce davranan Nureddin Mahmud isyanı bastırđı, böylelikle Urfa, Nureddin Mahmud'un yönetimi altına girmiş oldu (1146)⁷.

Mardin ve Hisn-ı Keyfâ artuklu beyleri de Zengi'nin ölümü üzerine kaybettikleri yerlerin bir kısmını geri almışlardı. Seyfeddin Gâzi bunun üzerine Hani, Silvan, Cebel-i Cur, Zülkarneyn, Tell-Mevzen, Dara gibi bazı yerleri de aldıktan sonra Mardin üzerine yürüdü. Artukluların sahip olduğu topraklarda büyük tahribat ve yağmalar yaptı. Timurtaş bu durum neticesinde bir elçi göndererek Seyfeddin Gâzi ile anlaşma istedi ve Gâzi de daha ileri gitmeyerek Musul'a döndü (1148)⁸.

1149 yılında Musul atabegi Seyfeddin Gâzi'nin hastalığı ağırlaşınca yerine kardeşi Kutbeddin Mevdûd'un geçirilmesini vasiyet ettikten sonra vefat etti⁹. Atabeglik içinde ise Nureddin'e taraftar olan ibnû'l-Mukaddem, Sincar'ı teslim etmek üzere Nureddin Mahmud'u davet etti. Nureddin hiç vakit kaybetmeden Sincar'a girdi. Mevdûd bunun üzerine Sincar'a doğru hareket etti. Tell-Afer'de savaşmak niyetiyle karargâhını kuran Mevdûd, daha önceden de üstünlüğünü tanıdığı ağabeyi ile anlaşma yapmayı kabul etti. Buna göre Nureddin, Mevdûd'un Musul üzerindeki egemenlik hakkını onaylıyor; Sincar karşılığında, Suriye'de bulunan Rakka ve Hıms'ı Nureddin'e bırakıyordu. Bu durumda atabegliğin Suriye'deki toprakları tamamen Nureddin'in, el-Cezire'deki toprakları da, -Urfa hariç olmak üzere-, Kutbeddin Mevdûd'un idaresine girmiş bulunuyordu¹⁰.

Mevdûd hastalığı sırasında yerine büyük oğlu II. İmadeddin Zengi'nin getirilmesini vasiyet ettikten sonra 1169-70 yılında vefat etti. Ancak, Mevdûd'dan sonra Musul atabegliği'nin başına, Mevdûd'un karısı ile iş birliği yapan Musul valisi Abdülmesih diğerk oğlu II. Seyfeddin Gâzi bin Mevdûd'u getirdi. II. Zengi'nin bu durumu amcasına şikayeti ile Nureddin'in Musul müdahalesi gerçekleşti. 1170 tarihinde Fırat'ı geçen Nureddin Habur, Nusaybin, Rakka ve Harran'ı işgâl etti. Sincar'ı da alıp II. Zengi'ye iktâ ettikten sonra Musul'a hareket etti. Musul'a vardığında II. Seyfeddin Gâzi yerine, diğerk kardeşi İzzeddin Mesud'un -halifenin kendisine gönderdiği hil'atı da giydirerek- Musul atabegliğini onayladı. Böylece Musul atabegliği Nureddin Mahmud'a tâbi oluyor ve Sincar'da da Musul atabegliği'nin bir kolu kuruluyordu (1170)¹¹.

Halep atabegi 1173-74'de Haçlılara karşı yeni bir sefere hazırlanırken Musul atabegi II. Seyfeddin Gâzi'nin de kendisine katılmasını istemişti. Musul atabegi ordusuyla Suriye'ye doğru ilerlemekte iken amcasının ölüm haberi geldi. Bu habere çok sevinen II. Seyfeddin Gâzi, Nureddin'in eline geçmiş olan toprakların işgaline girişti. Harran, Nusaybin, Habur, Urfa, Suruç, Rakka ve Ceziret ibn-Ömer'i yeniden Musul'a bağladı. II. Seyfeddin Gâzi'nin bu hareketi sonucunda Musul atabegi ve Halep atabegliği arasındaki bağlar da kopmuş oldu¹².

Diğerk taraftan Musul'dan kaçan Vali Gümüştengin, Halep'te Nureddin Mahmud'un oğlu Melik Salih İsmail'i başa geçirerek onu tahakkümü altına aldı¹³. Nureddin'in emirlerinden Salahaddin Eyyübî de İsmail adına hutbe okutmakla birlikte, o da Melik Salih İsmail'i nüfuzu altına almak istiyordu. Bu maksatla Mısır'dan hareket etti ve sırasıyla Dımaşk, Hama, Hıms, Rakka

⁷ H. İ. Gök, Musul Atabegliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233), AÜ Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001, s. 36-38.

İbn'ül Adim, Zengi ve oğlu Mahmud için şu ifadeleri kullanmaktadır: "Zengi, azametli kudretli, kuvvetli, kahraman, tecrübeli ve ulu bir hükümdardı. Bununla birlikte o, şeraite riayet edip ona bağlılık gösterir ve ilim ehline, izzet ve ikramda bulunurdu. Bana bildirildiğine göre Zengi, kendisine "Tanrıdan korkmuyormusun" denilmesinden korkar ve nefisini küçültürdü. Bu nedenden ki Ulu Tanrı, insan takdirinin üstünde olan sırrını, Zengi'nin oğlu Mahmud'da ortaya çıkartmıştır" (a.g.e., s. 158).

⁸ Bezer, a.g.m., s. 807.

⁹ Gök, a.g.e., s. 52, 53.

¹⁰ Bu savaşın ayrıntıları için bkz; Gök, a.g.e., s. 58-64; Bezer, a.g.m., s. 808.

¹¹ Gök, a.g.e., s. 136-139; Bezer, a.g.m., s. 808.

¹² Bezer, a.g.m., s. 809.

¹³ İbn'ül Adim Melik Salih İsmail'in başa geçişi olaylarını anlatırken Gümüştengin'den bahsetmez (a.g.e., s. 173).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

ve Suruç'u işgal etti (1174). Sincar'da bulunan İmadeddin Zengi, Salahaddin ile işbirliği yaptığı için Sincar atabegi II. Seyfeddin Gâzi tarafından etrafı çevrilmişti. II. Seyfeddin Gâzi, Halep'i kuşatan Salahaddin'e karşı diğer kardeşi İzzeddin Mesud idaresinde ordu gönderdi. Ancak Musul-Halep birleşik kuvvetleri Salahaddin'e mağlup oldular (1174). Bunun üzerine ele geçirdiği bütün yerler elinde kalan Salahaddin bağımsızlığını ilan etti ve hakimiyeti halife tarafından da onaylandı (1174)¹⁴.

II. Seyfeddin Gâzi'nin 1180'de ölümünden¹⁵ sonra Musul atabegi olan kardeşi İzzeddin Mesud, Salahaddin'den el-Cezire üzerindeki hakimiyetinin tanınmasını istedi, Salahaddin onun isteğini geri çevirdi. Aynı zamanda Halep atabegi Melik Salih İsmail'in hastalığı artınca topraklarını Musul atabegine vasiyet etti. Melik Salih İsmail öldüğü zaman (1181)¹⁶ Mısır'da bulunan Salahaddin duruma müdahale etmezken; İzzeddin Mesud Halep'in idaresini ele geçirdi. Böylece Halep Zengi zamanında olduğu gibi, yeniden Musul'a bağlanmış oldu (1181). Ancak, bu durum uzun sürmedi. Hanedan mensupları ve ümera arasındaki çekişme, Halep'in önce Sincar karşılığında II. İmadeddin Zengi'ye verilmesi, sonra da Salahaddin tarafından işgal edilmesiyle sonuçlandı¹⁷.

II. Seyfeddin Gâzi'nin Athena Betimli Sikkeleri

Mardin Müzesi Envanter No: 5018
Bakır, 34 mm, 15,50 gr
Yazı Karakteri: Kûfi
DYY: 575 (1179-80), El-Cezire

Dönemi: Musul Zengi Atabegi
521-660/1127-1262
Hükümdar: II. Seyf el-Din Gâzi bin Mevdûd
(565-576/1170-1180)

İnci dizili daire içinde sol profilden Athena başı. Bütün çevresinde Kelime-i Tevhid yazar.

Ön yüz: Lâ ilâhe illâ Allâh Muhammed Rasûl Allâh.

İki inci dizili daire içinde yazı kuşağı yer alır. İçteki daire içinde üç satırda Seyfeddin Gâzi'nin unvan ve soy kütüğü; bunun çevresinde ise, sikkenin darp yeri ve yılını belirten yazıt çevrelemiştir.

Çevresinde:

بسم الله ضر . . . بعين و خمسمائة

Arka yüz: Melik el-Umera Gâzi bin Mevdûd. Bismillah duribe bi el-Cezire sene hamse ve seb'îne ve hamsemi'e.

¹⁴ Gök, a.g.e., s. 193-197.

¹⁵ Gök, a.g.e., s. 249.

¹⁶ İbnü'l-Âdim, a.g.e., s. 176.

¹⁷ İbnü'l-Âdim, a.g.e., s. 178.

Mardin Müzesi Envanter No: 17826
Bakır, 31 mm, 13 gr
Yazı Karakteri: Kûfî
DYY: 575 (1179-80), El-Cezire

Dönemi: Musul Zengi Atabegi
521-660/1127-1262
Hükümdar: II. Seyf el-Din Gâzi bin Mevdûd
(565-576/1170-1180)

1 ile aynı yazıt.

له الا الله محمد رسول الله

ك

Ön yüz: Lâ ilâhe illâ Allâh Muhammed Rasûl Allâh.

İki inci dizili daire içinde yazı kuşağı yer alır. İçteki daire içinde üç satırda Seyfeddin Gâzi'nin soy kütüğü ve Abbasi halifesi el-Mustadî'nin ile unvanı yazar.

Çevresinde:

بسم الله ضرب بالجزرة سنة خمس و سبعين و خمسمائة

Arka yüz: El-Mustadî bi-Emrillâh Gâzi bin Mevdûd. Bismillah duribe bi el-Cezire sene hamse ve seb'ine ve hamsemi'e.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Mardin Müzesi Envanter No: 270
Bakır, 32 mm, 14 gr
Yazı Karakteri: Kûfi
DYY: 575 (1179-80), El-Cezire

Dönemi: Musul Zengi Atabegleri
521-660/1127-1262
Hükümdar: II. Seyf el-Din Gâzi bin Mevdûd
(565-576/1170-1180)

1 ile aynı yazıt.

Okunabilen kısımda Seyfeddin Gâzi'nin unvanı yazar.

.....
اتابك غازی
.....

Arka yüz:Atabeg Gâzi....

Mardin Müzesi Envanter No: 2465
Bakır, 31 mm, 15 gr
Yazı Karakteri: Kûfi
DYY: 575 (1179-80), Nesîbin (Nasîbin)

Dönemi: Musul Zengi Atabegi
521-660/1127-1262
Hükümdar: II. Seyf el-Din Gâzi bin Mevdûd
(565-576/1170-1180)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

<p>1 ile aynı yazıt.</p> <div style="text-align: center;"> <p>Athena büstü</p> </div>	<p>2 ile aynı, darp yeri farklı.</p> <p>Çevresinde:</p> <p>بِسْمِ اللَّهِ ضَرَبَ بِنَصِيبِينَ سَنَةَ خَمْسٍ وَسَبْعِينَ وَخَمْسَمِائَةَ</p> <p>Arka yüz: El-Mustadî bi-Emrillâh Gâzi bin Mevdûd. Bismillah duribe bi Nesîbin sene hamse ve seb'îne ve hamsemi'e.</p>
<div style="text-align: center;"> <p>4</p> </div>	

Musul Zengi atabegi II. Seyfeddin Gâzi (565-576/1170-1180)'nin el-Cezire ve Nesîbin'de¹⁸ 575 yılında basılan sikkelerinin ön yüzünde sol profilden verilmiş Athena büstü görülür¹⁹. Sikkeler üzerinde Athena başının en erken örneğini Arkaik devirde M.Ö. 500-494 yılları arasında Milet'in yakılması ile sonuçlanan İonia ayaklanmasında basılan paralar üzerinde görürüz. İşgali altında buldukları Pers krallığına karşı ayaklanan Batı Anadolu kıyı Ege şehirleri ayaklanmaya katılan orduların masrafını azaltmak için ortak para basarlar. Bu sikkelerin ön yüzünde her şehrin kendi arması, arka yüzde ise ortak bir işaret yer almıştır. Şehirler arasında Athena başını arma olarak basan Priene'dir²⁰. Sikke basma sanatının Anadolu'dan Atina'ya geçmesiyle birlikte (M.Ö. 500 civarı) sikkelerin ön yüzünde şehrin baş tanrıçası Athena'nın başı, arka yüzde ise kutsal hayvanı baykuş yerleştirilir²¹. Makedonya kralı Büyük İskender (M.Ö. 336-323) kurduğu imparatorluğun her yerinde geçecek tek bir sikke kullanmak istemiş ve 336'dan

¹⁸ İncelenen sikke kataloglarında Nesîbin baskılı örneğe rastlanmaz. Bu bakımdan katalogumuzda yer alan örnek nadir bir sikke olmaktadır. Bu tipin yayımlandığı katalog örnekleri için bakınız:

S. L. Poole, Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, The Coins of the Turkman Houses of Seljook, Urtuk, Zengee, Vol. III, Classes X-XIV, London, Printed by Order of the Trustees, Forni Editore, 1877, No 521-526, s. 183-184.

İsmâil Galib, Müze-i Hümayun, Meskûkât-ı İslamiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmaniye Katalogu, Benî Artuk, Benî Zengi, Furuu Atabekiye, Mülûk-i Eyûbiye Meyafârikın, Kostantiniye, Mihran Matbaası, 1311, No 124-128, s. 91-92.

İ. Artuk ve C. Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katalogu, Cilt I, İstanbul, MEB, 1970, No.1252, s. 408.

¹⁹ II. Seyfeddin Gâzi'nin 1180'de ölümünden sonra yerine Musul atabegi olarak kardeşi I. İzzeddin Mesud tahta oturdu. İzzeddin Mesud 577 yılında el-Cezirede bastırıldığı sikkesinde, II. Seyfeddin Gâzi'nin sikkelerinin ön yüzündeki Athena tasvirini ve Kelime-i Şehadet yazıtını aynen tekrarladi. Sikkenin arka yüzünde ise "Emir el-Mu'minin el-Nâsir li-Dîn Allâh" biçiminde Halife el-Nasir li-Din Allah'ın adı ve lakabı ile "İzz el-Dunyâ ve el-Dîn Mes'ûd" şeklinde kendi isim ve unvanını yazdırdı. Bu sikke için bkz. S. L. Poole, a.g.e., No 527, 528, s. 185.

²⁰ S. Altan, Grek Sikkeleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993, s. 22-23.

²¹ Altan, a.g.e., s. 26; B. V. Head, A Guide to the Principal Gold and Silver, Coins of the Ancients, third edition, London, 1889, s. 11, plate 6, No 27, 28.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

itibaren imparatorluğun bütün darphanelerinde ön yüzünde Athena başı, arka yüzünde Nike tiplmesi olan İskender Staterlerini bastırmıştır²².

Ionia kentlerinden Klazomenae de (M.Ö. 300 civarı) ve Lebedus da Athena başlı sikke tipinin örneklerini görürüz²³. Antik Side kentinin Athena başı ve Nike betimli, Magistrat adı bulunan (KAE, KAEY veya KAEYX şeklinde kısaltılarak) ve kentin simgesi olan nar betimli Hellenistik tetradrahmileri ise M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında basılmaya başlanmıştır. Amyntas'ın Side'yi ele geçirmesiyle beraber yerel darplar son bulmuş ve aynı tiplerle Amyntas'ın tetradrahmileri basılmıştır²⁴. Burada sınırlı sayıda örneği verilen Side tetradrahmileri incelendiğinde II. Seyfeddin Gâzi'nin sikke betimleri ile benzerlikleri dikkati çeker. Bu benzerlik yanında dikkati çeken fark, II. Seyfeddin Gâzi'nin sikke tipi profilden sola bakarken Side Athenası sağa bakar.

II. Seyfeddin Gâzi Athena İmgesini Bir Propaganda Aracı Olarak mı Kullandı?

Atabeg II. Seyfeddin Gâzi'nin (565-576/1170-1180), Mardin Müzesi Envanterine kayıtlı 575 (1179-80) yılında, el-Cezire ve Nesibin'de basılmış sikkelerinin ön yüzünde Athena büstü, arka yüz yazıtında ise melike ait unvan ve şecere bağlantıları ile dönemin Abbasi halifesi el-Mustadî'nin ismi yer alır.

²² Altan, a.g.e., s. 40; Head, a.g.e., s. 56, plate 27, No 3 ve s. 62, plate 30, No 3, 4, .8.

²³ B. V. Head, A Catalogue of the Greek Coins in The British Museum, Catalogue of the Greek Coins in of Ionia, London 1892, s. 29, PL. VII, No 5; PL. XVII, No 2, 7.

²⁴ A. Erol, Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World, Studies in Memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in Honour of Nezahat Baydur, O. Tekin, (ed) "Burdur Arkeoloji Müzesi'ndeki Bronz Amyntas Sikkeleri", İstanbul, 2009, s.148-149; Head, a.g.e., s. 108, plate 60, No 7.

G. F. Hill, A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphlylia, and Pisidia, Volume 19, Printed by Gilbert and Rivington Ltd., London, 1897, s. 79; PL, XXVII 1-9, PL. XXVIII 1-3, 6-7; PL. XLIII 9-16.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Diğer Zengi atabegleri gibi II. Seyfeddin Gâzi de tahta çıktığında, bir egemenlik eylemi olan sikke basma işine duyarsız kalmamıştır. Zengiler, yaşadıkları coğrafyanın şartları ve hanedan çekişmelerinden dolayı çeşitli kollara ayrılmak zorunda kalmış; böylece güçlü bir birlik içinde devlet yapısı oluşturamamışlardır. İşte bu yüzden, varlıklarını devam ettirebilmek için sık sık Artuklu'larla rekabet etmiş, Eyyûbî ve Selçuklu himayesine girmişlerdir. Bu himaye biçimi zaman zaman sikkelere yansımış, egemenliğini kabul ettikleri sultanların adları övgülerle anılmıştır.

Seyfeddin Gâzi'nin sikkelerinde kullanılan betim, -Athena-, adalet, doğruluk ve bilgelik için savaştan bir tanrıçadır. Tasvirlerde genellikle başında miğfer, sol elinde ise ortasında Medusa başı bulunan bir kalkan tutmaktadır²⁵. Savaş, akıl ve bilgelik tanrıçası olan Athena, Zeus'un kafasından doğduğu için²⁶ onun hem gücünden, hem de aklından etkilenmiş; akıl ile ilgili her şeyi insanlara o öğretmiştir.

Side Antik kentinde M.Ö. 3. yüzyıl sonunda basılan sikkelerin ön yüzündeki Athena, betimi ile Seyfeddin Gâzi'nin sikkесinin ön yüz Athena büstleri şaşırtıcı derecede benzer, hatta neredeyse aynı kalıptan çıkmış gibidir. Göze çarpan bir ayrıntı, bu tipteki büstlerin iki şehirde el-Cezire ve Nesîbin darphanelerinde basılan kopyalarında iki farklı kalıbın kullanıldığının anlaşılmasıdır. İşçilik bakımından aynı kalitede olan motiflerden birinde büst daha büyükken, diğeri ilkinde oranla daha küçültülmüştür²⁷. Seyfeddin Gâzi Musul'da ikamet ediyor olmasına rağmen Athena tipli sikkelerini bu iki şehirde darp ettirmiştir. Bu şehirlerin Artuklu egemenliğinde bulunan Hisn-ı Keyfa ve Mardin şehirlerine yakınlığı düşünüldüğünde, bölgede Artukluların Antik benzeri sikkelerine bir alternatif oluşturma çabası düşünülebilir²⁸. Zira bölgede ekonomik olarak üstünlük sağlayan taraf, maddi girdiler yanında psikolojik bir savaş da kazanmış olacaktır.

Spengler ve Sayles, bu yeni sikke tasarımlarının Zengi yöneticileri arasındaki rekabetten kaynaklandığını ve bu rekabet sonucunda ithal sanatçılar getirilerek yeni modellerin ortaya çıkartıldığını belirtmektedir²⁹. Bu mümkün olabileceği gibi Antik dünyayı tanıyan Bizanslı ustalar yanında yetişmiş yerli sanatçıların da bu tasarımları yapmış olabileceğini unutmamak gerekir.

Seyfeddin Gâzi sikkесini, ticarete aracı bir unsur olmak yanında, iletişim kaynaklarının kısıtlı olduğu Orta Çağ ortamında bir bilgi kaynağı ve propaganda malzemesi olarak; aynı zamanda egemenliğinin halka ulaşımdaki kitle iletişim aracı biçiminde de kullanmıştır. Sikkесini politik ve dinî propaganda aracı olarak kullanmanın yanı sıra, kendisine layık gördüğü unvanlar ile kahraman ataları ile de özdeşleştirmiştir.

El-Cezire'de 575 (1179-80) darp yılı taşıyan sikkесinin arka yüz yazı kuşağında: “Melik el-Umera”, (ملك الامرا) “Gâzi bin Mevdûd” (غازی بن موود) biçiminde Seyfeddin Gâzi'nin hükümdar ve komutan unvanları ve soy kütüğü görülür.

575 (1179-80), yılında Nesîbin'de ve yine aynı yıl el-Cezire'de, darp edilen sikkelerinin arka yüz yazıtında: “el-Mustadî bi-Emrillâh” (المستضى بامر الله) olarak bağlılık bildirdiği Abbasi halifesi el-Mustadî'nin adı ve unvanı ile “Gâzi bin Mevdûd” biçiminde Gâzi unvanı ve soy kütüğü bulunur.

575 (1179-80), yılı el-Cezire darplı sikkесinin okunabilen kısmında ki “Atabeg Gâzi” (اتابك غازی) lejantıyla: bir hakan, kağan ve bir asker/komutan unvanlarını vurgular.

²⁵ B. Cömert, Mitoloji ve İkonografi, 2. baskı, Cantekin Matbaası, Ankara, 2008, s. 38. Res. 8-10.

²⁶ A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü 17. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 65-67.

²⁷ Spengler ve Sayles bu durumu kalıpların işçilik kalitesine bakıldığında yetenekli sanatçıların şehirde devamlı istihdam edildiği düşünülebilir. Şeklinde açıklamaktadır. W. Spengler ve W. G. Sayles, Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography, Vol. II, The Zengids, Lodi, Clío's Cabinet, Wisconsin, 1992, s. 15.

²⁸ Artuklu sikkeleri için bakılabilir: İ. Artuk ve C. Artuk, Artukoğulları Sikkeleri, Sümer Kitabevi, İstanbul, 1993; R. Uykur, Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu, Gazi Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

²⁹ Spengler ve Sayles, a.g.e. s. 15.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Burada geçen atabeg terimi ata ve beg kelimelerinden oluşmuş Türkçe bir unvandır, ve Seyfeddin Gâzi'nin bir yönetici olduğunu vurgulamaktadır. Selçuklu yönetim teşkilatında oldukça önemli bir kademe olan unvan, siyasi bir egemenlik sembolü olarak ilk defa Büyük Selçuklu veziri Nizamül Mülk tarafından kullanılmıştır³⁰.

Yine bu sikkelerinin tamamında; yaşadıkları çok kültürlü coğrafyanın etkisiyle Kelime-i Tevhid'i (Lâ ilâhe illâ Allâh Muhammed Rasûl Allâh) (لا إله إلا الله محمد رسول الله) ve Bismillah (بسم الله) gibi dini ibareleri eksik bırakmaz. Böylece bölgede yoğun şekilde tedavülde olan, Hristiyanların İsa, Meryem ve haç betimli sikkelerine karşı dini bir siyasi cevap verilmiş olur.

Ayrıca, devletlerarasında para değişimi ekonomik nedenlere bağlı da olsa, bir o kadar da siyasi önem arz etmektedir. Örneğin, sikkeler üzerine dinî söylemlerin -unvan, lâkap, dua ve Kelime-i Tevhid gibi- yerleştirilmiş olması komşu devlet yönetim ve halkları üzerinde psikolojik bir etken oluşturarak sikkelerinin, yerel sikkeler yerine kullanımın sağlamak ve kendi siyasi/ekonomik gücünü yerleştirme çabasını akla getirmektedir. Bu bağlamda Bizans sikkeleri ve İslam devletlerinin sikkelerinde öteden beri bir dini imge ve söylem savaşı yürütüldüğü bilinmektedir³¹. Bizans sikkelerinde görülen İsa ve haç tasvirleri yanında "İsa'nın Hizmetkârı" anlamına gelen CRISTOS REX REGNANTIUM yazılarının karşılığı İslam sikkelerinde Kelime-i Tevhid, dua, ayet ve Bismillah biçiminde vurgularla karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü gibi, sikkeler üzerinde yürütülen savaş ve karşı propaganda taktiklerine Seyfeddin Gâzi de duyarsız kalmamış ve mücadelede yerini almıştır.

Öyleyse bu yeni tasarım Athena imgesi, Klasik dönemdeki ikonografik anlamından esinlenerek doğrudan kopyalanmış olabilir mi? Bunun mümkün olabilmesi kesin olarak şu şarta bağlıdır: bir toplumun kendisine imge olarak sunulan betimi algılaması ve kabullenmesi toplumun o kültür kült ve mitleriyle beslenmesi gerekmektedir. Şayet Seyfeddin Gâzi böyle bir niyetle bu imgeyi sikkesine taşımış olsa bile, onun tebası için görsel bir malzeme olabilmek dışında hiçbir anlam ifade etmeyen Athena vurgusu hedefe varmada başarısız bir yol olmuştur.

Ayrıca miğferli baş³² -savaşçı- imgesi, Seyfeddin'in "Gâzi" yani savaş kahramanı bir asker/komutan unvanına atıf yapması daha akla yatkındır. Böylece sikke üzerinden, yani çağının tek görsel iletişim aracından yararlanarak, rekabet halinde olduğu atabegliklere bir propaganda malzemesi, bir tehdit algısı oluşturmak istemiştir. Tabi bu siyasal propagandanın çağında ne denli başarılı olduğu şüphelidir, çünkü bu iletişim yolunu nerdeyse bütün Türkmen devletleri uygulamaya çalışmıştır. Özellikle Artukluların sıkça bu metoda baş vurduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

ALPTEKİN C., "Atabeg", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 4. Cilt, 1988, s. 39-40.

ALPTEKİN C., "Zengi", İslam Ansiklopedisi, C. 13, İstanbul 1978, s. 526.

ALTAN S., Grek Sikkeleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.

ARTUK İ. ve C. ARTUK, Artukoğulları Sikkeleri, Sümer Kitabevi, İstanbul, 1993.

³⁰ Selçuklu yönetim sisteminde imparatorluk arazilerini aile fertleri arasında dağıtan sultanlar, yaşları küçük olan şehzadelerin himayelerini gönderildiği toprak parçasının yönetimiyle birlikte eski Oğuz Beyleri ya da sadakati ispatlanmış memlûklere (köle asıllı komutan) veriyorlardı. Bu emirler atabeg unvanını taşıyor, sultanın ölümü üzerine şehzadenin annesi ile evleniyor, kendi kızlarını da şehzade ile evlendirebiliyorlardı. Böylece şehzade ile aile bağı kuran atabeg, şehzadenin tahta geçmesinde rol oynayabiliyordu. Önemli bir konu da atabegliğe getirilen komutanın Türk olmasına dikkat edilirdi. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; F. Köprülü, "Ata", İslam Ansiklopedisi, C. 1, 5. Baskı, İstanbul, 1978 s. 711-718; C. Alptekin, "Atabeg", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 4, 1988, s. 39-40,

³¹ C. Morrisson, Antik Sikkeler Bilimi Nümismatik "Genel Bir Bakış", çev. Z. Ç. Ögün, İstanbul, ASY, 2002, s. 59.

³² Spengler ve Sayles'e göre miğferli baş kudretin sembolü olarak Mars Gezegenini işaret etmektedir. Mars gezegeni kudretli bir gezegen olarak miğferli bir başla tanımlanmıştır (a.g.e., s. 16).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

- ARTUK İ. ve C. Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katalogu, C. I, İstanbul, MEB, 1970.
- BEZER G. Ö., “Zengiler (1127-1233)”, Türkler, C. 4, H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, (ed) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 803.
- CÖMERT B., Mitoloji ve İkonografi, 2. baskı, Cantekin Matbaası, Ankara, 2008.
- DEMİRKENT I., Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146), TTK Basımevi, Ankara, 1987.
- ERHAT A., Mitoloji Sözlüğü, 17. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- EROL A., Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World, Studies in Memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in Honour of Nezahat Baydur, Oğuz Tekin, (ed) “Burdur Arkeoloji Müzesi’ndeki Bronz Amyntas Sikkeleri”, İstanbul, 2009, s.148-149.
- GÖK H. İ., Musul Atabegliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233), AÜ Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001.
- HEAD B. V., A Catalogue of the Greek Coins in The British Museum, Catalogue of the Greek Coins in of Ionia, London, 1892.
- HEAD B. V., A Guide to the Principal Gold and Silver, Coins of the Ancients, third edition, London, 1889.
- HİLL G. F., A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphlylia, and Pisidia, Volume 19, Printed by Gilbert and Rivington Ltd., London, 1897.
- İbn al-Âdim, Buğyat At-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Hâltercümelere), Yay. A. Sevim, TTK Basımevi, Ankara, 1976.
- İsmâil Galib, Müze-i Hümayun, Meskûkât-ı İslamiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmaniye Katalogu, Benî Artuk, Benî Zengi, Furuu Atabekiye, Mülûk-i Eyûbiye Meyafârikin, Mihran Matbaası, Kostantiniye, 1311.
- KÖPRÜLÜ F., “Ata”, İslam Ansiklopedisi, C. 1, 5. Baskı, İstanbul, 1978 s. 711-718.
- MORRİSSON C., Antik Sikkeler Bilimi Nümismatik “Genel Bir Bakış”, çev. Z. Ç. Ögün, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÖZTÜRK M., Irak Selçuklu Atabegleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sos. Bil. Ens., İstanbul, 2004.
- POOLE S. L., Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, The Coins of the Turkman Houses of Seljook, Urtuk, Zengee, Vol. III, Classes X-XIV, Printed by Order of the Trustees, Forni Editore, London, 1877.
- SPENGLER W. ve W. G. SAYLES, Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography, Vol. II, The Zengids, Lodi, Clio’s Cabinet, Wisconsin, 1992.
- UYKUR R., Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu, Gazi Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- YÜREKLİ T., “Atabeg İmâdeddîn Zengî’nin Şahsî Hayatı”, Nüsha, Yıl: 9, S. 28, 2009/I, s. 113.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

